

IVAN GONCSAROV

JOB B KÉSŐN, MINT SOHA¹
KRITIKAI JEGYZETEK
(Részletek)

Már régen letettem a tollat, és semmi újat nem publikáltam. Így akartam befejezni az irodalmi pályafutásomat, mivel azt gondoltam, az idő elszállt fölöttem és a műveim fölött is, vagyis az aktualitásuk lejárt.

Csak a vilá körüli hajó utamról készült írásaimat, a *Pallasz Fregattot* szándékoztam újraközölni a kiadás előszavában felsorolt okoknál fogva. A világ távoli tájain tett utazásokról szóló beszámolók amúgy is rendelkeznek azzal a kiváltsággal, hogy tovább tartanak számot érdeklődésre, mint más könyvek. [...]

Más a helyzet a regényekkel és általában a szóművészeti alkotásokkal. Ezek a koruknak élnek és koruk elmúltával meg is halnak. Csak a nagy mesterek művei élik túl a maguk idejét, és válnak annak történelmi mementóivá. [...]

Azonban az az olvasóközönség, amelyben irodalmi pályafutásom sok tanúja él még, gyakorta megemlékezik a regényeimről is, néha írott formában, és nagyon gyakran fordul személyesen hozzám. [...]

Ugyanakkor, mint az szinte minden író esetében előfordult már, megpróbálnak engem is azonosítani egyik vagy másik hőssémmel, hol ebben, hol abban a műben igyekeznek rámtalálni, vagy létező személyek alteregóját keresik a regények hőseiben és hősnőiben. Leggyakrabban Oblomovval azonosítanak, udvariasan szememre hányva alkotói renyhességemet, és azt állítják, hogy ezt az alakot magamról mintáztam. Néha pedig, épp ellenkezőleg, nehézséget okoz, hogy hol helyezzenek el valamelyik regényemben, a *Hétköznapi történet* című regényben például, a nagybácsi vagy az unokaöcs alakjában. [...]

Azért, hogy kikerüljek ebből a helyzetből, a műveit védő alperes és kritikus szerepéből az olvasóim előtt, és egyszer s mindenkorra tisztázzam saját szerzői pozíciómat és feladataimat, úgy döntöttem, hogy közreadom az alábbi, régóta az asztalom mélyén heverő kéziratot. [...]

¹ A fordítás az eredetileg 1879-ben megjelent tanulmány alábbi újrakiadása alapján készült: Гончаров, И. А.: Лучше поздно, чем никогда. In: Гончаров, И. А.: *Собрание сочинений в 8 томах*. Т. 8. Москва, Художественная литература, 1980. 99–148 – М. А.

Korántsem tekintem műveim ezen elemzését a kritika kétségbevonhatatlan kritériumának, egyáltalán nem erőltetem rá senkire, és azt is előre látom, hogy különböző okoknál fogva sok olvasó több dolog vonatkozásában is más véleményen lesz. A közreadás célja csupán az, hogy szeretném, ha tudnák, hogyan tekintek én magam a regényeimre, és ha úgy fogadnák, mint személyes válaszomat a nekem feltett kérdésekre, hogy azután ne kelljen újabbakkal hozzám fordulni.

Ha az olvasók úgy találnák, hogy a műveim megértéséhez felkínált kulcs nem tölti be funkcióját, szíve joguk saját kulcsot keresni. Ha pedig, várakozásommal ellentétben, mégis úgy adódna, hogy ki kellene adnom újra az összes művemet, akkor ez az elemzés azok szerzői előszavául szolgálhat.

Majd a szememre vetik, hogy elkéstem ezzel az előszóval, de erre azt tudom felelni: ha most sem tűnik feleslegesnek, akkor „jobb későn, mint soha”.

*

A *Szakadék* című regény 1869-es megjelenése óta sok szigorú ítéletet, ingerült kritikát olvastam a sajtóban [...].

Hiába vártam, hogy rajtam kívül bárki is olvasson a sorok között, s megszeretvén az alakokat, összekösse őket egységes egésszé, és megértse, mit is jelent ez az egész [...] ez nem következett be. [...]

1870-ben azonban szerettem volna megcáfolni bizonyos kritikusokat *Volohov* és *Vera* alakja kapcsán, meg akartam őket és magamat is védeni, de meggondoltam magam, hogy ne provokáljak ki újabb, még annál is ingerültebb bírálatokat, mint amilyeneket akkoriban kaptam csak azért, mert állítólag *Volohov* figurájában az új nemzedék egyik képviselőjét ábrázoltam! Ezek az ellenvetések alkották tárgyát annak az eléggé terjedelmes előszónak, amelyet a *Szakadék* 1870-es különkiadásához készültem publikálni, de félretettem, mondom, és most átemelem onnan azokat a részeket, amelyeket helyénvalónak találok.

Ha ennyi ideig hallgattam, akkor most miért próbálom megmagyarázni a könyvemet, pontosabban: a könyveimet, hiszen érintenem kell futólag az első két regényemet is, ha az utolsóról beszélek. Ugyanis le kell szögezнем, hogy azok, különösen az *Oblomov* és a *Szakadék* szorosan és következetesen összefüggenek, mint az orosz élet bennük vízcseppként visszatükröződő korszakai. [...]

„A művész képekben² gondolkodik” – állította Belinszkij –, és ezt láthatjuk lépten-nyomon valamennyi tehetséges regényíró esetében.

De hogy gondolkodik – ez az ősi, összetett és vitatott kérdés! Egyesek szerint tudatosan, mások szerint ösztönösen.

Szerintem így is, meg úgy is, attól függően, hogy mi dominál a művészen: az ész vagy a fantázia és az úgynevezett szív. [...]

² Az „образ” fogalma a tanulmányban a *kép* jelentése mellett az *alak* értelmében is megjelenik – M. A.

A tudatos íróknál az ész tárja fel azt, amit a kép elhallgat, és az alkotásaik gyakran szárazak, erőtlenek és töredékesek; az olvasó eszéhez szólnak, de az érzéseire és a képzeletére kevésbé hatnak. Meggyőznek, tanítanak, bizonygatnak, de úgymond nem érintenek meg.

Ugyanakkor ha túlteng a fantázia, és a tehetséghez képest viszonylag kevesebb az ész, a kép elnyeli, magába zárja a jelentést, a gondolatot; a kép ilyenkor önmagáért beszél, és a művész gyakran maga is csak egy vesébe látó kritikus – mint amilyen Belinszkij és Dobroljubov volt – interpretációja segítségével látja meg az értelmet. [...]

Ami engem illet, azt állíthatom, hogy az utóbbi kategóriába tartozom, vagyis (ahogy ezt Belinszkij megjegyezte) legjobban „rajzolni” szeretek.

Abban a pillanatban, amikor rajzolom, ritkán tudom, mit is jelent az általam festett alak, portré, jellem, csak látom magam előtt élőben, és figyelem, vajon hűen rajzolom-e meg; látom másokkal való együthtésében, következésképp látom a jeleneteket, és rajzolom azokat is, néha jóval előre a regény menetében, bár még nem teljesen világos előttem, hogyan állnak majd össze egységes egészzé a fejemben egyelőre még szétszórt részek. Hogy el ne felejtsem, sietek felvázolni a jeleneteket, a jellemeket különböző papírfecnikre, cetlikre, és mintegy tapogatózva haladok előre, kezdetben nehézkesen, lagymatagon és unalmasan írok (mint ahogy az *Oblomov* és a *Rajszkij*³ elején), az írás során magam is unatkozom, míg hirtelen fény gyúlik, és megvilágítja az utat, amerre mennem kell. Mindig van egy kép, amely egyben kulcsmotívum, amely visz előre, és az út során akaratlanul is felkapom azt, ami a kezem ügyébe kerül, ami közel áll hozzá. Ekkor már élénken, lankadatlanul dolgozom, a tollam alig győzi az írást, amíg ismét falba nem ütközöm. De eközben is folyik a munka a fejemben, a szereplők nem hagynak nyugodni, zaklatnak, jelenetekben pózolnak, hallom beszélgetésük részleteit; és Isten bocsá', gyakran úgy tűnt, hogy mindezt nem kitalálom, hanem itt van körülöttem a levegőben, nekem csak meg kell figyelmem és bele kell mélyednem.

Például önmagamban és másokban legelőször *Oblomov* lusta figurája ötlött a szemembe, majd rajzolódott ki egyre világosabban előttem. Persze ösztönösen éreztem, hogy ez az alak lassacskán magába szívja az orosz ember legalapvetőbb tulajdonságait, és ez az ösztön akkor elég volt ahhoz, hogy az alak hiteles legyen. [...]

A *Szakadé*kban leginkább és elsősorban három alak foglalkoztatott: *Rajszkij*, a *nagymama* és *Vera*, de különösen *Rajszkij*. A legnehezebb az volt, hogy belemerüljek ebbe az akkor még kialakulatlan, homályos figurába, amely bonyolult, változékony, szeszélyes, szinte megfoghatatlan volt, és fokozatosan alakult ki, az idő múlásával, amely rávetítette az összes fény- és színárnyalatát, vagyis rajta hagyta a társadalmi fejlődés változásainak nyomát. [...]

³ A *Szakadé*k című regény egyik előterve – M. A.

Korábban már említettem, hogy *nem három, hanem egy regényről* beszélek. Ezeket egy közös vezérfonal, egy kibontakozó gondolat – az orosz élet általam átélt egyik korszakától a másikig tartó átmenet –, valamint e korszakok jelenségeinek képeimben, portréimban, jeleneteimben, apró megnyilvánulásokban stb. való tükröződése köti össze.

Mindenekelőtt fel kell idéznünk és tisztáznunk kell a művészet *alábbi* tézisé: ha az alakok tipikusak, – erőteljesen vagy kisebb mértékben – feltétlenül tükrözik azt a korszakot, amelyben élnek, hiszen ettől válnak tipikussá. Vagyis bennük, mint a tükörben, mind a társadalmi lét, mind az erkölcsök, mind az életforma visszatükröződnek. S ha a művész maga mélységekbe tud hatolni, akkor bennük megjelenik a lélektani elemzés is. [...]

Amikor a *Hétköznapi történetet* írtam, természetesen magamra is, és a sok hozzám hasonló, otthon vagy egyetemen tanuló fiatalra is gondoltam, akik, széltől is védve, szülőanyjuk oltalmában éltek, majd kiszakadtak a jóvilágból, az otthon melegéből [...] és megjelentek a tettek mezején, Péterváron. [...]

A nagybácsi és az unokaöcs konfliktusában tükröződött a szentimentalizmus régi fogalmainak és erkölcsi elveinek akkoriban épp hogy kezdődő bomlása, így vált kritika tárgyává a barátság és a szerelem érzésének karikatúraszerű eltűlése, a semmittevés költészete, a tettetett, valójában nem is létező érzések hazugsága a családban és otthon (például a vénlány nagynéni *sárga virágokkal* jelölt szerelme stb.), a vizitekre és a felesleges vendégeskedésre pazarolt idő és így tovább.

Vagyis a régi erkölcsök üres, álmodozó és szenvedő oldala, illetve a fiatalok szokványos lelkesedése a fennkölt, nagyszerű, választékos és hatás vadász dolgok iránt, és a vágy, hogy ez hangzatos prózában, de leginkább versben fejeződjék ki.

Mindez elavult, elmúlt. Új hajnal virradt, egy józan, gyakorlatias és szükséges élet hajnala.

Az előző, vagyis a régi lezárult az unokaöcs alakjában, ezért is az ő figurája a szemléletesebb és a letisztultabb.

Az utóbbi, vagyis a tett, a munka és a tudás szükségességének józan belátása a nagybácsiban fejeződött ki, de ez a belátás épp hogy csak megszületett, megjelentek az első jelei, de még messze volt a kiteljesedéstől. Ezért érthető, hogy a kezdemény csak gyengén, részlegesen, imitt-amott, bizonyos személyekben és kis csoportokban tudott kifejeződni, és a nagybácsi alakja halványabbra sikerült az unokaöccsénél. [...]

Nagyenyka csak azt ismerte föl, hogy a fiatalabb Adujev nem az erő képviselője; benne csak megismétlődik mindaz, amit már vagy ezerszer látott más ifjakban, akikkel táncolt és kicsit kacérkodott. Egy percre odahallgatott Adujev verseire. A versírás akkoriban belépőt jelentett az értelmiség sorába. Azt várta, hogy ott rejlik az erő, a tehetség. De kiderült, hogy Adujev csak tűrhető verseket ír, amelyeket senki se ismer, és ráadásul duzzog magában a grófra azért, mert az egyszerű, okos és méltóságteljes. Nagyenyka az utóbbit választotta: és egyelőre

ez jelentette az orosz lányok tudatos lépését – a szóltan emancipációt, a tehetetlen anyai tekintély elleni tiltakozást. [...]

Nem Nagyenykát, hanem a korszak bizonyos társadalmi körét képviselő orosz lányt ábrázoltam, egy bizonyos pillanatban. Személyesen semmiféle Nagyenykát nem ismertem, illetve sok Nagyenykát ismertem. [...]

Az *Oblomov*ban Olga a következő korszak átalakult Nagyenykája. [...]

Adujev úgy végezte, mint akkoriban a többség: elfogadta a nagybácsi gyakorlati bölcsességét, hivatalba lépett, újságokba is írt (de már nem verseket), és az ifjúkori lázongások korán túllépve igazi javakat szerzett, akár a többség, biztos pozícióhoz jutott a hivatalban, előnyös házasságot kötött, vagyis tette a dolgát. Ebben áll a *Hétköznapi történet*. [...]

Azt a megjegyzést tehetik nekem, hogy már jóval korábban találhatók utalások olyan emberi viszonyokra, mint amilyenek nálam az *Oblomov*ban és a *Szakadék*ban, részben a *Hétköznapi történet*ben vannak, a nagy költőknél, Puskinnál például Tatyjana és Anyegin, Olga és Lenszkij, és mások kapcsolatában.

Erre mindenekelőtt azt tudom válaszolni, hogy az orosz irodalomban Puskin-tól és Gogoltól egyelőre nem tudunk elszakadni. A puskini-gogoli iskola ma is él, és mi, szépírók mindannyian csak az általuk hagyományozott anyagokon dolgozunk tovább. Még Lermontov, ez a rendkívüli tehetség is úgy hasonlít Puskinra, mint az elsőszülött fiú az apjára. [...] A különbség csak abban van, hogy különböző korokban éltek. [...]

Gogol is Puskinnak köszönheti alakjai objektivitását. [...]

Meg kell hogy mondjam, a hazai irodalomban (de gondolom, mindegyikben) leginkább két fő nőalak szerepel állandóan párhuzamosan a szóművészeti alkotásokban, mint egymás ellenpólusai: a pozitív jellem – a puskini *Olga* és az ideális – a szintén puskini *Tatyjana*. Az első a korszak feltétlen, passzív kifejeződése; típus, amely, mint a viasz, kész, uralkodó formát ölt. A másikat az öntudat, az eredetiség és az öntevékenység ösztöne hajtja. [...] E kettő megtalálható a mesterinknél és példaképeinknél, megtalálható Osztrovszkij *Vihar* című drámájában is, egy másik szférában; és hozzá merem tenni, megtestesültek a *Szakadék* című regényemben is. [...]

A műveimben (az Anyegin korát követő korszakban) Nagyénka is és Olga is, pontosabban Nagyénka-Olga (mivel hangsúlyozom, hogy ők egyazon személy különböző korszakokban) a kornak megfelelően másképp cselekedett. Nagyénka tudatlanságától természetes volt az átmenet Olga *tudatos* házasságához Stolzal, a munka, a tudás, az energia, vagyis az erő képviselőjével. [...]

Egyedül Stolz állította időről időre Oblomov elé az oblomovi végtelen lustaság, apátia és álom tükrét. Olgával együtt minden erejét barátja felébresztésére fordította, de hiába.

Csak az utolsó találkozásukkor szalad ki Oblomov száján néhány tudatos szó – azt is feleslegesen írtam bele. [...] Az alakok azért alakok: rajtuk keresztül kell beszélni.

Amikor Stolz végleg otthagyja Oblomovot, könnyes szemmel így szól: „– *Is-ten veled, vén Oblomovka!* – [...] – *Elévültél, elavultál.*”⁴

Még ezt sem kellett volna mondania. Eléggé megmagyarázza önmagát Oblomov azzal, hogy arra kéri Stolzot, *menjen el, ne bántsa*, amikor azt mondja, *fájós részével nőtt a régi világhoz, ha Stolz megpróbálná letépni: halál lesz a vége!*⁵

Ezzel kellett volna befejeznem a második képet, az *Álmat*, vagyis a nagyon mély, örök álommal, hiszen az *oblomovi hátgerincen* túl (Herzen kifejezése a *Kolokol* című lapjában) feltárult előttem a következő, a harmadik perspektíva: az *Ébredés* képe. [...]

Leginkább az architektonika, az összes alak és jelenet szabályos, logikusan felépített egészé alakítása okozott nekem nehézséget, és hát tulajdonképpen ez lassította a munkát! [...]

Szemem előtt lebegett a negyedik korszak is, amely átfogta a jelenkort, ám ezt a tervet is elvettem, mivel az alkotáshoz az élet már kialakult és nyugvópontra jutott formáinak nyugodt szemlélése szükséges, az új élet viszont túlságosan újszerű, még kavarog és forrong, ma létrejön, holnap szétesik, és nem hogy napról napra, de óráról órára változik. A ma hősei nem hasonlítanak a holnapiakra, ezért csak a szatíra vagy a könnyed karcolat, s nem pedig a nagy epikus mű állíthat elébük tükröt.

Mielőtt rátérnék a *Szakadékra*, szólok néhány szót az *Oblomov* című regény *Stolz*áról.

Szemrehányásokkal illettek ezen alak miatt – és egyfelől tekintve jogosan. Halvány, erőtlen figura – túlzottan kikandikál belőle az idea. Ezt én magam is elismerem. [...]

Az eloroszosodott németek (például a balti németek) bár nehezen és lassan, de beleolvadnak az orosz életbe, és kétségtelenül valamikor teljesen összeolvadnak vele. Nem szabad és nem is helyes tagadnunk a német elem beáramlásának feloldító hatását az orosz életre. [...]

Kicsoda *Rajszkij*? Ugyanaz az *Oblomov*, vagyis a közvetlen, legközelebbi lezármazottja, az *Ébredés* korának hőse.

Oblomov volt a hosszú, mély álomban és pangásban nyugvó tömegek tökéletes, semmivel fel nem hígított kifejeződése. A kritikusok és a közönség is így találta: a könyv megjelenése után lépten-nyomon szinte minden ismerősöm azt mondta nekem nevetve, hogy felismeri ebben a hősből önmagát és az ismerőseit.

Rajszkij viszont a következő, vagyis az *átmeneti* kor hőse. Ő a felébredt *Oblomov*: erős, új fény árasztja el a szemét. De még csak nyújtózkodik, miközben körültekintget és vissza-visszapillantgat oblomovi bölcsőjére. [...]

⁴ GONCSAROV, Ivan: *Oblomov*. Fordította: Németh László. Budapest, Magyar Helikon, 1972. 539 – M. A.

⁵ GONCSAROV, Ivan: i. m. 1972. 537. Az eredeti idézet át van alakítva egyes szám harmadik személyű formába – M. A.

Rajszkij művészként: fogékony, érzékeny, nagy tehetség csírája lakozik benne, de mégiscsak Oblomov fia. [...]

Ha nem is alszik úgy, mint Oblomov, éppen hogy csak *felébredt* – tudja, mit kell tennie, de *nem teszi*.

Természetesen a gondolataimat és a fantáziámat is áthatotta az új idők szele. Befejeztem az *Oblomovot*, és szélesebbre tárult a következő kép, vagyis az *Ébredés* kerete.

Húsz évig húzódtott a regény megírása, de nem is történhetett volna másképp. Addig íródott, amíg az élet adott szakasza tartott.

A *Szakadékn*ban miniatűr alakjaimon, a pirinyó tavacsokán visszatükröződött a forrongás, a régi és az új küzdelme.

E küzdelemnek a tükröződését számomra ismerős zugban, ismerős személyeken kísértem figyelemmel.

Kísértem figyelemmel – mondom –, kellene mondanom: néztem és írtam, és nem is gondoltam arra, hogy fogékony képzelettel magamba szívom a személyeket és a jelenségeket, amelyek a pillanat színeibe öltöznek, és úgy is adom vissza, vagyis örökítem meg őket papíron. Ez alkotja a folyamat egészét.

Nem tekinthetek másképp a regényeimre, mint következetes kapcsolódásukban. Három korszakban éltem, amelyek, amennyire erőmből és tehetségemből futotta, nyomot hagytak rajtam és műveimen, a számomra hozzáférhető életformán is. [...]

Ahogy az idő múlásával és az új jelenségek felbukkanásával párhuzamosan a regény kibontakozott, természetesen az alakok is magukba szívták a kor, illetve az események szellemét és jellegzetességeit. Ennek következtében a *politikailag megbízhatatlan személy* elképzelt embriója a regény végére Volohov durva alakjává fejlődött, amely a társadalomban már imitt-amott felbukkant. [...]

Szerfelett elcsodálkoztam azon, hogyan azonosíthatta magát a fiatal nemzedék Volohovval, kivéve persze az igazi Volohovokat! [...]

Volohov mint az új nemzedék képviselője?! Azé a nemzedéké, amely elébe ment a reformoknak, és beléjük fektette minden erejét! [...]

Végül mégis miért került ki a tollam alól egy ilyen nyers és durva figura?

Én, aki, mint mondják, egy egész *galériára való portrét* megrajzoltam, nem tudtam volna tisztább és illendőbb figurát megalkotni?

De vajon akkor hiteles és tipikus alak született volna? – kérdem én. [...]

Sine ira⁶ – az objektív művészet törvénye.

Ugyanígy, ha finomabbá, szelídebbé tettem volna ezt a portrét, engedelmessé a fiatal nemzedék szavának, a hős nem képviselte volna azt a jelenséget, amely mindenki szemé láttára lejátszódott!

Az alak vagy hiteles és megfelel a valóságnak, vagy nem.

⁶ Harag nélkül, pártatlanul (latin).

Ha igen, akkor igazam van, és ez az író érdeme, az olvasók feladata pedig az, hogy az alakból levonják a saját következtetéseiket.

S most következik a fő corpus delicti⁷: hogyan szerethetett bele a büszke, finom és előkelő Vera? Hogy hagyhatta el a nemesi társaságot a szakadék kedvéért, és jöhetett össze egy ilyen személyiséggel?

Furcsa szemrehányás! [...]

Ezt *pont akkor* vetették a szememre, amikor ez a jelenség, mint a kolera vagy a tífusz, családkból vagy ismerőseink családjából szedte áldozatait, és szinte pánikot keltett a társadalomban! [...]

Nem Vera, nem egy személy, hanem az orosz lány, az orosz nő bukott el, a régi és az új élet küzdelmének áldozataként: nem akart vakon, az idősek utasításait követve élni. Ő maga is tudta, mi az, ami a régi életben elavult, és régóta sóvárgott, kereste az értelmes, új életet, tudatosan akarta megtalálni és elfogadni az új *igazságot*, egyben megőrizve mindazt, ami szilárd, meggyökeresedett és jó volt a régi világban. Nem vágyott a rombolásra, csak a megújulásra. Csak azt „*nem tudta*”, hol és hogyan keresse. [...]

És drágán megfizetett azért, hogy önkényesen evett a rossz tudás fájának gyümölcséből!

A fájdalomtól és a szégyentől lehajtott fejjel visszatért, és az új életbe már mássik, tudatos úton indult el. [...]

Megismétlem, nem találtam ki semmit: magát az életet írtam meg, ahogy azt átéltem és láttam, ahogy mások átélik, úgy került a tollam alá. Nem én, hanem a mindenki szeme láttára zajlott jelenségek általánosítják, tipizálják az alakjaimat. [...]

[A nagymama – M. A.] „nem hasonlít egy falusi öregasszonyra!”, vagyis nem valószínű, hanem erőltetett dagályos alak – állították. [...]

A realizmus érdekében azonban túlságosan korlátoznom, sőt teljesen ki kellett volna iktatnom a fantáziát, tehát szárazzá, néha egyenesen színtelenné kellett volna válnom, és élő alakok helyett csak szilüettek rajzolnom, sőt bizonyos esetekben lemondanom a költészetről, és mindezt egy képzelte igazság nevében! De hiszen a fantázia és a költészet is az ember természet adta lényegéhez, következésképpen az élethez tartozik! Igaz és reális lesz az, ha lemondunk róluk? [...]

Mindaz, amiről most írok – ismétlem –, akkor még nem rajzolódott ki előttem olyan tisztán és világosan, mint később, amikor befejeztem az utolsó regényemet. Belinszkij helyesen tulajdonított óriási jelentőséget a művészi ösztönnek. A képek és általuk a jelentésükre való utalás csírájukban már jelen voltak bennem, és ösztönösen irányították a tollamat. [...]

A legkülönösebb, legmegmagyarázhatatlanabb dolog ebben a folyamatban szerintem az, hogy néha az apró, mellékes jelenségek és részletek, amelyek az ál-

⁷ Bűnjel, vádpont (latin).

talános terv távolabbi perspektívájában csak töredékesen és önállóan bukkannak fel a látszólag egymáshoz nem is kapcsolódó személyekben és jelenetekben, hirtelen, mintegy maguktól, a fő esemény köré tömörülnek, és összefornak az élet általános rendjében! [...]

Ehhez a titokzatos, eddig még nem tisztázott, de érdekes művészeti jelenséghez tartozik az a szellemi, örökletes kötelék is, amely megjelenik a művészek alkotói típusai között, kezdve a homéroszi, aiszópuszi, majd cervantesi hősökkel, a shakespeare-i, molière-i, goethei és sok más típuson át Puskin, Gribojedov és Gogol típusaival bezárólag. [...]

Meglehet, az alakjaimat mások azért [...] értelmezik másképp, nem úgy, ahogy én, mert az összes portrémat és típusomat [...] átítatja sok minden, ami közel áll a szerző szívéhez, és feltűnően átüt az irányukban tanúsított vérségi szeretet-köteléke.

Igen, lehetséges, hogy így van, és tényleg sok személyes, intim, vagyis saját dolgot és önmagát is beléjük helyezte a szerző! [...]

Természetesen a realizmus a művészet egyik alapeleme, de nem az a realizmus, amelyet a legújabb iskola hirdet külföldön és részben itthon!⁸

Senki sem cáfolja az igazságra való törekvés fontosságát a művészetben és az életben is, amelyet ez az iskola hangoztat. Még ezek a realisták is elismerik, hogy Homérosz, Cervantes, Shakespeare, Goethe és mások, a magam részéről hozzáteszem, hogy nálunk Fonvizin, Puskin, Lermontov, Gogol az igazságra törekedtek, megtalálták azt a természetben, az életben, és átültették a műveikbe. [...]

Mit is akarnak még az új realisták, akik kisajátítják maguknak az uralmat a művészetben a jelen és mintegy az összes elkövetkezendő korban?

Amennyire számomra világos, mintha azokat a módszereket és eljárás módokat akarnák kisajátítani, amelyekkel a tudomány tanulmányozza a természetet és jut el az igazsághoz, és amelyekkel tagadják a művészi igazságkeresés olyan formáit, mint a tipizálás vagy a humor, cáfolják az ideálok létezését, nem ismerik el a fantázia szükségességét stb. [...]

A tudós semmit nem teremt, csak feltárja a természetben rejlő kész igazságot, a művész pedig az igazság képét teremti meg, vagyis az általa megfigyelt igazság tükröződik a fantáziájában, és ezt a tükörképet ülteti át a művébe. Ez lesz a művészi igazság. [...]

Mert mi is az ész képessége a művészetben? Az a képesség, hogy képet alkossunk. [...]

Igaz, hogy a regény mindent átfog, magában rejti a pamfletet, néha teljes erkölcsi vagy tudományos értekezést, vagy az élet egyszerű megfigyelését, esetleg filozófiai nézeteket, ám az ilyen regényeknek (vagy egyszerűen könyveknek) semmi közük a művészethez. A regény mint az élet ábrázolása, képe csak a fent tag-

⁸ Goncsarov itt a pozitivista tanokkal kacérkodó naturalizmusra utal – M. A.

lalt feltételek megléte mellett születhet meg, és ezt ne vegyék rossz néven az új realisták! [...]

Az élő, vagyis az igaz kép mindig az életet ábrázolja, mindegy, hogy az milyen. [...]

Nem, inkább a régi tanáraink iskoláját és az általuk kitaposott utat követjük, nem elutasítva természetesen az igazi, törvényszerű fejlődést és az új lépéseket a művészetben. [...]

Végül az utolsó, mind a mai napig különböző irányokból nekem szegezett kérdésekre kell válaszolnom. Először is, miért írtam olyan hosszú ideig, évtizedekig a regényeimet? Illetve, most miért nem írok semmi mást? [...]

Nem tudok és nem akarok! Vagyis nem tudok semmit másképp írni, és nem is írhatok másképp, csak alakokban és képekben, méghozzá nagy életképekben, ezért tart az írás hosszú ideig, halad lassan és nehézkesen.

A képek és az alakok megteremtéséhez az erő és a kedv bizonyos frissességre van szükség: mindennek megvan a maga ideje. Az életpálya végére az ember belefárad abba, hogy mindenkivel és mindennel harcoljon, ami zavarta, azzal, aki nem értette, aki ellenséges volt vele. [...]

Nem tudok és nem akarok! *Ami nem született, nem növekedett és nem érett meg bennem*, amit nem láttam, nem figyeltem meg, amiben nem éltem – az a toltam számára hozzáférhetetlen! Van (vagy volt) saját területem, saját talajom, mint ahogy létezik szülőföldem, annak levegője, vannak barátaim és ellenségeim, vannak megfigyeléseim, benyomásaim és emlékeim. Csak azt írtam meg, *amit átéltem, amin elmélkedtem, amit éreztem, amit szerettem, amit közelről láttam és tudtam* – vagyis a *saját életemet* írtam meg, és *azt, ami hozzánőtt*.

*Molnár Angelika fordítása*⁹

⁹ A fordítást az eredetivel egybevetette: Filippov Szergej és Kroó Katalin.